

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۷۵۹۷

دانشگاه شهید بهشتی (ره)

بنیاد ایران شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته ایران شناسی (گرایش تاریخ)

عنوان:

«گسترش اندیشه شیعی در دوره شاه طهماسب صفوی»

استاد راهنما:

دکتر پروین ترکمنی آذر

نگارش:

محمد رضا بابائی کهن

بهمن ۱۳۸۷

۱۳۸۸/۱۱/۲

۱۳۱۵۹۳

بسمہ تعالیٰ

پایان نامہ کارشناسی ارشد

رشتہ ایران شناسی

کرائس: تاریخ

عنوان: کتشرش اندیشہ ہامی شیعہ در دورہ شاہ طہماسب صفوی

نگارش: محمد رضا بیانی کہن

گروہ داوران

استاد رہنما: سرکار خانم دکتر ترکی آذر

استاد مشاور: نذارد

استاد داور: جناب آقای دکتر احسان اشراقی

استاد داور: سرکار خانم دکتر جان احمدی

تاریخ: ۱۳۸۷/۱۰/۲۹

امضاء.....

امضاء.....

امضاء.....

امضاء.....

تقدیم به وجود مبارکی که او را «واسطه فیض»

خوانده اند؛ اما درک ما از این عبارت همین قدر است

که هر چه داریم از اوست.

تقدیم به همه آزاد اندیشان جهان که گوهر معرفت را به خرف

دنیا فروختند.

تقدیر و تشکر:

در چرخش اوضاع زمانه صدها تن به کمک انسان می آیند تا او بار تکلیفی را از زمین بردارد و به سر منزل مقصود برساند. همه اینها ماموران الهی هستند تا بندگان ضعیف را یاری رسانند پس در ابتدا واجب است که شکر صاحب قدرتی که در نهایت لطف و کرم به آفریده های خود تفضل میکند؛ به جا آورم و بر خاندان پاکی که همه الطاف الهی از صدقه سر آنهاست سلام و صلوات و درود بفرستم و آنگاه به مثابه «من لم یشکر الخلق لم یشکر الخالق» از همه آنانی که در به سامان رسیدن این پژوهش موثر و یاریگر نگارنده بوده اند تقدیر و تشکر نمایم از پدر و مادر عزیزم که چون شمع سوختند تا به جان فرزندانشان نوری بیفشانند؛ از تمامی اساتیدی که به نوعی در پرورش علمی این ناچیز سهمی داشته اند؛ از استاد راهنمای بزرگوار و صبورم سرکار خانم دکتر ترکمنی آذر؛ از همه کسانی که در ایجاد بنیاد ایران شناسی نقشی داشته اند و از همه اساتید این مرکز علمی به خصوص استاد عزیز خانم دکتر زرشناس که مادر علمی همه دانشجویان بنیاد می باشند؛ از اساتید داور بزرگواری که زحمت بررسی علمی این نوشته با آنان خواهد بود؛ از عزیزان پرتلاش سرکار خانم مقدم و جناب آقای جلالی که حقیقتاً مدیون زحماتشان می باشم؛ واز همسر عزیز و فداکارم که در این مدت همه سختی ها را تحمل نمود و بهترین شرایط را برای کار علمی اینجانب فراهم ساخت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵۵	چکیده
۱	فصل اول
۱	الف - مقدمه
۲	ب - بیان مسأله تحقیق
۳	پ - اهمیت و ضرورت تحقیق
۵	ت - اهداف تحقیق
۵	ث - پرسشهای تحقیقی
۵	ج - فرضیه های تحقیق
۶	فصل دوم: پیشینه تحقیق
۱۳	فصل سوم: روش شناسی
۱۷	فصل چهارم: سیر حرکت و گسترش تشیع در ایران از ورود اسلام تا ظهور صفویان
۱۷	۴-۱: قرون اول و دوم هجری
۲۱	۴-۲: برآمدن عباسیان
۲۲	۴-۳: دوره حکومتهای ایرانی تا ایلخانیان
۲۵	۴-۴: دوره ایلخانی از هلاکو تا غازان خان
۲۶	۴-۵: اولجاپتو و ناکامی در رسمیت بخشی به تشیع در ابتدای قرن هشتم هجری
۲۷	۴-۶: دوران حکومتهای محلی
۲۸	۴-۷: قیام شیعی سربداران
۲۸	۴-۸: تشیع ایران در قرن نهم هجری

فصل پنجم : برآمدن صفویان و تاثیر آن در گسترش اندیشه شیعی در ایران

۳۳	تا شروع سلطنت شاه طهماسب
۳۳	۱-۵: سیادت صفویان
۳۴	۲-۵: تشیع و مشایخ طریقت صفوی تا تشکیل حکومت صفویان
۳۴	۱-۲-۵: شیخ صفی الدین اردبیلی
۳۶	۲-۲-۵: خواجه علی سیاهپوش
۳۷	۳-۲-۵: ابراهیم شیخ شاه
۳۸	۴-۲-۵: سلطان جنید
۴۰	۵-۲-۵: سلطان حیدر
۴۲	۶-۲-۵: سلطان علی
۴۳	۳-۵: اسماعیل صفوی و تشکیل حکومت و رسمی سازی تشیع
۶۲	فصل ششم : شاه طهماسب و مخاطرات دهه اول سلطنت
۶۲	۱-۶: از تولد تا آغاز سلطنت
۶۴	۲-۶: سلطنت شاه طهماسب
۶۵	۱-۲-۶: تفوق روملوها (۹۳۱ تا ۹۳۳ هـ. ق.)
۶۷	۲-۲-۶: تفوق تکلوها (۹۳۳ تا ۹۳۷ هـ. ق.)
۶۸	۳-۲-۶: تفوق شاملوها (۹۳۷ تا ۹۴۱ هـ. ق.)
۶۹	۳-۲-۶: سایر مشکلات شاه طهماسب در دهه اول سلطنت
۷۲	۴-۲-۶: شاه طهماسب و اعمال سیاستهایی جهت اصلاح امور

۷۴	فصل هفتم سیاست مذهبی شاه طهماسب
۷۴	۱-۷: محورهای سیاست مذهبی شاه طهماسب
۷۶	۲-۷: علل اتخاذ این سیاست
	۱-۲-۷: مشاهده و درک آسیب‌ها و تهدیدهای ناشی از تشیع صوفیانه در شکل عام
۷۶	آن و بالاخص طریقت قزلباشگری
۷۶	۱-۲-۷: تصوف به صورت عمومی
۷۷	۲-۱-۲-۷: طریقت صفوی و قزلباشگری
۷۷	۱-۲-۱-۲-۷: ناپایداری بودن ارادت صوفیانه قزلباشها به شاه
	۲-۲-۱-۲-۷: عدم توان پاسخگویی تشیع صوفیانه قزلباشی به اقتضائات و
۷۸	نیازهای جامعه و دولت نوپای شیعی
	۳-۲-۱-۲-۷: عدم پاسخگویی تصوف قزلباشی به هجمه‌های فکری و شبهات
۷۸	عقیدتی
	۴-۲-۱-۲-۷: عدم پاسخگویی تصوف قزلباش به مسأله ضرورت حفظ و افزایش
۸۰	مشروعیت مردمی حکومت صفوی
	۲-۲-۷: مشاهده و درک کارآمدی و گره‌گشا بودن و منافع تشیع فقهاتی - کلامی - سیاسی
۸۱	با محوریت علما و فقها
۸۱	۱-۲-۲-۷: عقلانیت و اعتدال
۸۱	۲-۲-۲-۷: توان پاسخگویی به اقتضائات و نیازهای جامعه و دولت نوپای شیعی
۸۲	۳-۲-۲-۷: توان پاسخگویی به شبهات عقیدتی و معارضه با هجمه‌های فکری
۸۴	۴-۲-۲-۷: مشاهده نقش مثبت علما در تبیین مشروعیت حکومت صفوی
	۳-۲-۷: استقبال دسته‌ای از علمای شیعه از حکومت صفوی و نزدیکی آنان به شاه
۸۶	و تأثیر گذاری بر سیاست مذهبی او

- ۷-۲-۴: نقش تربیت و شخصیت و اعتقادات دینی خود شاه طهماسب در گرایش به
- ۸۷ سوی تشیع شریعت مدار و فقها و نهایتاً افزایش قدرت آنان در عرصه سیاست
- ۹۰ **فصل هشتم: نتایج و نمودهای سیاست مذهبی شاه طهماسب**
- ۹۰ ۱-۸: تنزل ارزش و جایگاه تصوف، بالاخص قزلباشگری به نفع تشیع شریعت محور
- ۱۰۵ ۲-۸: افزایش ارزش و احترام و جایگاه و اقتدار علما و فقهای شیعی
- ۱۱۷ ۳-۸: ورود علمای شیعی در ساختار قدرت و نزدیکی نهاد دین و دولت
- ۱۳۰ ۱-۳-۸: مجتهد الزمانی
- ۱۳۲ ۲-۳-۸: منصب صدارت
- ۱۳۶ ۳-۳-۸: منصب شیخ الاسلامی
- ۱۳۸ ۴-۳-۸: منصب وکیل حلالیات سرکار خاصه شریفه
- ۱۳۹ ۵-۳-۸: منصب قضاوت
- ۱۳۹ ۶-۳-۸: تولیت بقعه های مذهبی
- ۱۴۰ ۷-۳-۸: مناصب حکومتی - سیاسی
- ۱۴۰ ۸-۳-۸: منصب امامت جمعه
- ۱۴۱ ۹-۳-۸: منصب پیش نمازی درگاه معلی
- ۱۴۱ ۱۰-۳-۸: منصب تدریس اردوی شاهی
- ۱۴۳ ۴-۸: اقدام برای رفع کمبود علمای شیعی
- ۱۴۴ ۱-۴-۸: دعوت از علما و فقهای شیعی سایر بلاد و ممالک جهت مهاجرت به ایران
- ۱۵۳ ۲-۴-۸: ایجاد زمینه های تربیت نسل جدید علما و فقهای شیعی در ایران
- ۱۵۷ ۵-۸: رشد علوم شیعی و منابع و مکتوبات مربوط
- ۱۵۷ ۱-۵-۸: رشد علوم شیعی

۱۶۳	۸-۵-۲: ازدیاد منابع مکتوب علوم شیعی و رفع کمبود موجود
۱۷۵	۶-۸: پر رنگ تر شدن جلوه های فرهنگ مذهبی شیعی و شریعت مداری در جامعه و حکومت
۱۷۵	۱-۶-۸: گسترش کمی و کیفی مظاهر ابراز ارادت و محبت نسبت به اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۱۸۸	۲-۶-۸: افزایش توجه و مقید بودن به شرایع دینی شیعیان
۱۹۲	فصل نهم: بحث و تفسیر:
۱۹۷	منابع و مأخذ:
۱۹۷	منابع اصلی:
۱۹۹	منابع فرعی:
۱۹۹	الف - کتابها:
۲۰۱	ب - مقالات:
۲۰۳	چکیده انگلیسی

چکیده

عصر صفویه از جمله ادوار تاریخ ایران می‌باشد که به خاطر اهمیت و تاثیر گذاری‌اش در جنبه‌های مختلف تاریخ و فرهنگ و تمدن این سرزمین و حتی فراتر از آن، توجه تعداد زیادی از ایران پژوهان را به خود جلب نموده است.

از جمله مهمترین مسائل مورد توجه این دوره، نقش صفویان در رسمی شدن مذهب تشیع و متقابلاً نقش مذهب در بر سرکار آمدن و قدرت یابی این حکومت می‌باشد.

صفویه اگرچه در مدت دو قرن پیش از تشکیل حکومت، در قالب طریقتی معنوی مراحل قدرت یابی را طی نمودند؛ اما این شاه اسماعیل صفوی بود که با درک صحیح موقعیت و فضای مناسب ابتدای قرن دهم هجری به یاری مریدان خود به پا خاست و با تشکیل حکومت شیعی پس از تطورات هزار ساله پیش از خود بالاخره توانست تا تشیع را مذهب رسمی این سامان گرداند. اما شرایط سخت سال‌های استقرار حکومت و البته شاکله صوفیانه خود اسماعیل و بالاخص سران قزلباش مانع از آن بود که در مورد گسترش کیفی و تعمیق مذهب تشیع اقدامات موثری صورت پذیرد. مخصوصاً دهه پایانی سلطنت اسماعیل که دهه کم‌رنگ شدن حضورش در عرصه‌های تصمیم‌گیری مملکتی است و می‌توان آن را حاصل شکست روحی او در نتیجه شکست جنگ چالدران دانست؛ با منازعات قدرت طلبانه قزلباش‌ها قرین بود که با احساس خطر از جانب مذهب با قرائت شریعت محور و مشخصاً با قرائت مذهبی علمای شیعه تمام تلاش خود را در ممانعت از گسترش چنین تشیعی و قدرت یابی علما به کار می‌بستند.

با مرگ شاه اسماعیل در سال ۹۳۰ ه. ق. حکومت او به پسرش طهماسب رسید و در حقیقت شاه جوان میراث دار حکومتی نه چندان تثبیت شده بود که توفیق زیادی در استقرار کامل و تعمیق مذهب تشیع به عنوان مذهب رسمی در ارکان حکومت و اجزاء مملکت نداشت. مقایسه این مقطع با فضای مذهبی نیم

قرن پس از آن یعنی سال های پایانی سلطنت شاه طهماسب از یک تحول عمیق در رسوخ تشیع در ارکان جامعه و حکومت و تبدیل شدن مذهب به محوریت حیات اجتماعی و سیاسی این سامان حکایت می کند.

پرسش اصلی که این پژوهش تلاشی برای پاسخ گویی بدان می باشد این است که در دوره سلطنت شاه طهماسب چه اتفاقی افتاد که تشیع با چنین گسترش آشکاری بالاخص در ابعاد کیفی خود مواجه گردید؟ در این نوشته تلاش شده است تا با بررسی تحولات مذهبی پیش از دوره شاه طهماسب، وقایع سیاسی و مذهبی دوره او و تاثیر آن ها در اتخاذ سیاست مذهبی خاصش مورد کاوش قرار گیرند. استقبال شاه از نزدیکی علمای شیعی با حکومت و آثار این نزدیکی در مواردی چون ورود علما به ساختار قدرت و نزدیکی نهاد دین و دولت، تنزل جایگاه تصوف و قزلباش گری در مقابل تشیع شریعت محور، رشد علوم شیعی و افزایش منابع مکتوب مربوطه و نهایتاً پر رنگ تر شدن جلوه های فرهنگ مذهبی شیعی و شریعت مداری در جامعه و حکومت در مصادیقی چون گسترش کمی و کیفی مظاهر ابراز ارادت و محبت نسبت به اهل بیت علیهم السلام و افزایش توجه و تقید به شرایع مذهبی شیعیان به عنوان مهمترین مصادیق گسترش تشیع در این دوره و نتایج و نمودهای سیاست مذهبی شاه طهماسب مورد بررسی قرار گرفته اند.

این پژوهش آشکار ساخت که دوره شاه طهماسب صفوی یکی از پر ثمر ترین و درخشان ترین دوره های «گسترش اندیشه شیعی در ایران» بوده است.

کلید واژه ها : تشیع، تصوف، صفویه، شاه طهماسب، قزلباشگری، محقق کرکی، علمای شیعی

فصل اول

الف - مقدمه :

با بررسی تحولاتی که در ابعاد مختلف سیاسی ، مذهبی ، اجتماعی ، اقتصادی و فرهنگی در ایران دوره صفوی اتفاق افتاد ؛ می توان این دوره را یکی از نقاط عطف تاریخ ایران به حساب آورد. از جمله مهمترین این تحولات ، تحول در حوزه مذهبی و آن هم در شکل « رسمی شدن تشیع دوازده امامی » به دست بنیانگذار این سلسله بود. این اقدام شاه اسماعیل صفوی پس از قرنها تکاپو و صعود و نزول در تاریخ تشیع ایران ، روحی جدید در کالبد آن دمید و دوران جدیدی از گسترش کمی و کیفی را برای آن رقم زد.

عده ای از محققین دوره صفویه و با تأسف فراوان عده بیشتری از آنانی که تخصصشان تاریخ نیست و اظهار نظرشان نیز معمولاً بدون دلایل علمی دقیق می باشد ؛ در تحلیل علت موفقیت صفویان در رسمیت بخشی به تشیع و ایجاد هویتی شیعی برای ایران ، عامل زور و شمشیر شاه اسماعیل را به عنوان علت اصلی این پدیده می شمارند. اینکه اسماعیل در اوان سلطنت خود از خشونت نیز بهره برده ، از نظر تاریخی قابل انکار نیست - که البته در مقدار و نوع و علت آن بایستی دقت بیشتری صورت گیرد - اما مسأله اساسی این است که اگر شمشیر و خشونت صرف بتواند عامل دگرگونی مقطعی در رسمی سازی آیین و مذهبی باشد ؛ به یقین نمی تواند عامل پایداری و استقرار چندین قرنی و بلکه روند روبه رشد آن در طی سالهای بعدی باشد ؛ چرا که دین و مذهب با قلوب و فطرت انسانها سرو کار دارند . شمشیر زورمندان نیز اگر بر

جسم انسانها موثر باشد ، در دلها تأثیر ندارد و نهایتاً زور و خشونت مذهبی می تواند فضای تقیه برای چند سال کوتاه به اندازه حضور آن عامل زور ، ایجاد نماید و با حذف آن ، بازگشت به مکتب و آیین سابق صورت خواهد پذیرفت . امری که بارها در طول تاریخ در نقاط مختلف جهان خود را نشان داده است.

اما چرا پس از گذشت دوران شاه اسماعیل و نهایتاً پس از انقراض صفویه این بازگشت در ایران صورت نگرفت ؛ بلکه تشیع در روند روبه رشد خویش پس از گذشت مدتی ، که نبایستی آن را با معیارهای تحولات فکری - فرهنگی زیاد دانست ، خود را در این سرزمین به بالنده ترین و پویاترین شکل نشان داد و اینک ایران به عنوان ام القرای این مذهب شناخته می شود؟! و اینکه نقش صفویان در بعد از دوره شاه اسماعیل در تثبیت و رشد این مذهب چه بود ؟

اگر بررسی تاریخ تشیع را امری مربوط به حوزه تاریخ ادیان و مذاهب و بررسی تاریخ دوره صفوی به صورت کلی را در حیطه کاری متخصصان تاریخ بدانیم یقیناً با نگاه « ایران شناسی » ، که ماهیتاً نگاهی بین رشته ای و متوجه جنبه هایی از هویت و فرهنگ و تمدن این مرز بوم است که در سنت تاریخ نگاری و تاریخ پژوهشی ما جای کمتری داشته ، می توان بیشتر از آنچه که تاکنون صورت گرفته به مسأله گسترش کمی و کیفی تشیع در ایران دوره صفوی پرداخت .

ب - بیان مسأله تحقیق :

اگر دوره شاه اسماعیل صفوی را دوره تأسیس و استقرار برای « تشیع رسمی » بدانیم ؛ دوره شاه طهماسب دوره تثبیت آن بوده است. هنگامی که شاه طهماسب در سال ۹۳۰ هـ. ق. به سلطنت رسید اوضاع سیاسی ، اجتماعی ، فرهنگی و اقتصادی ایران از ثبات لازم برخوردار نبود و تشیع نیز اگر چه توسط پدر او رسمی شده بود ولی هنوز به مانند جوانه ای دستخوش کوران حوادث

بود. در واقع اسماعیل صفوی فرصت و شاید توان آن را نداشت که با توجه به مشغولیت دائمی به جنگها و دفع شورشها به امر رشد و گسترش و تثبیت تشیع بپردازد. اما در سال ۹۸۴ هـ. ق. که شاه طهماسب پس از پنجاه و چهار سال سلطنت از دنیا رفت اوضاع تفاوت زیادی با سال ۹۳۰ هـ. ق. کرده بود و تشیع رسمیت یافته در ایران تثبیت شده بود و نفوذ و قدرت آن در تمام جنبه های اجتماعی و سیاسی و فرهنگی خود را نشان می داد.

بررسی سیر « گسترش اندیشه شیعی در دوره شاه طهماسب صفوی » و اقداماتی که در این زمینه صورت پذیرفت و عوامل موثر در این روند و ابعاد این گسترش مسأله اصلی این تحقیق می باشد.

پ - اهمیت و ضرورت تحقیق :

دوره شاه طهماسب دوره ای گمشده در تاریخ ما نیست که ارتباط با آن تنها از طریق اسطوره ها و یا حداکثر آثار بدست آمده در کشفیات باستان شناسی ایجاد شود. با دقت در بسیاری از سنت های مذهبی و طرز تلقی ها و باورهای شیعی در ایران امروز می توان ریشه آنها را در دوره صفوی و بالاخص در دوره بنیان گذاشته شدن فرهنگ خاص شیعی در بعد از شاه اسماعیل اول یعنی عصر شاه طهماسب صفوی یافت. غلبه تشیع فقهی و شریعت محور بر قرائت های دیگر از تشیع از جمله تشیع صوفیانه، نزدیکی نهاد دولت و مذهب و تأثیر پذیری این دو از یکدیگر، تقویت فقه سیاسی شیعه و رونق یافتن جلوه های فرهنگی و اجتماعی تشیع از جمله این مسائل می باشند.

اگر بخواهیم که برای داشتن فردایی بهتر، امروز خود را بهتر بشناسیم و آسیب شناسی نمائیم و بر نقاط قوت خود تأکید نموده و نقاط ضعف خود را اصلاح نمائیم لازم است تا امروز را به

مثابه ثمره دیروز خود بدانیم و برای شناخت بهتر آن به بررسی ریشه‌ها بپردازیم و آنچنان که بیان شد دوره شاه طهماسب صفوی از جمله دوره‌های بسیار اثرگذار در امروز ما می‌باشد. پس مطالعه در مسائل آن دوره و بالاخص بررسی مسأله گسترش تشیع در این عصر و توجه به وقایعی که در مسیر این گسترش اتفاق افتاده برای ما بسیار مهم است. بالاخص آنکه امروزه تشیع به یکی از مولفه‌های بسیار مهم معادلات جهانی تبدیل شده است و مسئولیت اصلی حفظ و عبور دادن آن از میان کوران حوادث، آنچنان که گذشتگان ما انجام داده‌اند، بر عهده ام‌القرای تشیع یعنی ایران و ایرانیان می‌باشد و این امر بدون شناخت دقیق گذشته ممکن نیست.

با نگاهی به فهرست کتب و رساله‌ها و مقالاتی که به دوره صفوی پرداخته‌اند؛ آشکار می‌شود که دوره شاه طهماسب بر خلاف پیش و پس خود حجم کمتری از پژوهش‌ها را به خود اختصاص داده است. اگر طریقتی که شیخ صفی‌الدین اردبیلی بنیان نهاد و اقدامات مشایخ این طریقت پس از او مورد توجه عده‌ای واقع شده، در سمت دیگر دوره شاه عباس صفوی و دیگر شاهان متأخر آن سلسله از جنبه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و فرهنگی بررسی شده است و تعداد اندکی از پژوهش‌های صفویه شناسی به صورت مستقیم شاه طهماسب و دوران او را مورد توجه قرار داده‌اند. و در این میان تعداد کمتری به مسأله گسترش تشیع در این دوره پرداخته‌اند.

بدین ترتیب با لحاظ اهمیت بیان شده برای این موضوع و کمبودی که عنوان شد می‌توان به ضرورت انجام این تحقیق پی برد.

تحقیقی که در این موضوع صورت خواهد گرفت می‌تواند علاوه بر اینکه به خودی خود ثمراتی داشته باشد؛ در یک طرح پژوهشی جامع‌تر و گسترده‌تر قطعه‌ای از پژوهش جامع‌تری چون

«تاریخ گسترش تشیع در ایران» و یا «گسترش اندیشه شیعی در دوره صفوی» باشد و از این بابت نیز شاید بتوان اهمیتی برای آن قائل شد.

ت - اهداف تحقیق :

با عبارات بیان شده روشن می گردد که تلاش در جهت شناخت جنبه های کمی و کیفی گسترش تشیع در ایران دوره شاه طهماسب صفوی و بررسی روند اتفاق افتاده در این گسترش و عوامل دخیل و موانع بر سر راه آن و ابعاد مختلف این گسترش و موفقیت ها و شکست های احتمالی بانیان آن با عنایت به هدف کلی کوشش برای شناخت واقعیت های تاریخی آنچنان که اتفاق افتاده اند و عوامل موثر در پدیده های تاریخی که تأثیر مستقیم بر زندگی فرهنگی و اجتماعی و سیاسی ما ایرانیان داشته اند؛ اهداف این تحقیق می باشند.

ث - پرسشهای تحقیق :

با توجه به موضوع این پژوهش می توان یک سوال عمده را به عنوان پرسش اصلی تحقیق مطرح نمود و آن اینک:

- روند گسترش تشیع و اندیشه شیعی در دوره شاه طهماسب و عوامل موثر بر آن و نمودهای این پدیده چه بوده است؟

ج - فرضیه های تحقیق :

شاه طهماسب صفوی با توجه به شاکله مذهبی خود و مشاوره و هدایت علمای بزرگ شیعه سیاست مذهبی خاصی را اعمال نمود که در نتیجه آن نهاد دین و دولت به هم نزدیک شد و در سایه آن تشیع فقاهتی و علوم مربوط بدان گسترش یافت و جلوه های فرهنگ مذهبی شیعی و شریعت مداری در جامعه و حکومت پررنگ تر شدند.

فصل دوم

پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر تعداد زیادی کتاب و مقاله درباره صفویان توسط صفویه پژوهان ایرانی و خارجی نوشته شده است و این علاوه بر آن چیزی است که از خود دوره‌ی صفوی به بعد تا این زمان نوشته شده است. نگاهی به فهرست و محتوای این کتاب‌ها و مقالات بیانگر آن است که موضوع مورد بحث در این تحقیق تقریباً موضوع اصلی هیچکدام از آن‌ها نبوده است.^۱ اما با بررسی تحقیقات صورت پذیرفته که در بین سال‌های ۱۲۸۸ تا ۱۳۸۶ شمسی در زمینه «صفویه‌شناسی» در ایران چاپ شده‌اند می‌توان تعدادی از آنها را که نزدیک به موضوع این پژوهش می‌باشند؛ به صورت نسبی به عنوان پیشینه تحقیق در نظر گرفت.

همچنان که گفته شد عنوان و موضوع اصلی هیچکدام از این منابع «گسترش اندیشه شیعی در دوره شاه طهماسب صفوی» نیست اما با توجه به نزدیکی موضوع و یا پرداخت به موضوع مورد نظر در قسمتی از این کتابها و مقالات می‌توان تعدادی از آن‌ها را تحقیقات «مرتبط مستقیم» با این تحقیق دانست که به صورت اجمالی به بررسی آنها می‌پردازیم.

نزدیک‌ترین منبع به موضوع این پایان‌نامه کتاب «ساختار نهاد و اندیشه دینی در ایران عصر صفوی» نوشته آقای منصور صفت گل می‌باشد. نویسنده در این کتاب که آن را با یک مقدمه در ۵ فصل به سامان

^۱ - لازم به ذکر است که این قطعیت نگارنده در دایره معلومات و میزان تفحص او معنا می‌یابد و دور از ذهن نیست که برای کسانی که معلومات و امکان تفحص بیشتری دارند؛ نتایج متفاوتی حاصل گردد.

رسانده است به تشریح و چگونگی شکل گیری ساختار سیاسی و اجتماعی دوره صفویه پرداخته و درصد روشن ساختن چگونگی ساختارهای دینی و سیاسی آن عصر و ارتباط این دو نهاد با یکدیگر بوده است. بررسی نهاد اوقاف و ساختار دیوانی دینی و مناصب مذهبی حکومتی و قلمرو اقتدار روحانیان و چگونگی تعامل آنان با پادشاهان صفوی و سازگاری ها و ناسازگاری ها و کنش ها و واکنش ها بحثهای بعدی این اثر را تشکیل می دهند. در این کتاب همچنین از اندیشه ها و افکار کسانی چون محقق کرکی، شیخ بهایی، محقق سبزواری، شیخ حر عاملی و مجلسی اول و دوم و تعامل آنان با صفویان و نقششان در حکومت و اندیشه آنان درباره مشروعیت حکومت سخن به میان آمده است.

در کل می توان این کتاب را منبع خوبی در جهت مطالعه ساختارها و اندیشه دینی در دوره صفویه دانست؛ اما به دو دلیل نمی تواند پاسخگوی کامل به اقتضائات موضوع « گسترش اندیشه شیعی در دوره شاه طهماسب» باشد اول اینکه کتاب ناظر به کل دوره صفوی است و اتفاقاً توجه مولف بیشتر به نیمه دوم آن معطوف بوده است و از این بابت مطالب مربوط به دوره شاه طهماسب خیلی چشمگیر نیست و دوم این که ابعادی چون ارتباط تشیع و تصوف و علل و چگونگی غلبه تشیع فقهاتی بر تصوف در دوره طهماسب و همچنین چگونگی رفع کمبودهای مذهبی و جلوه های فرهنگ شیعی دوره طهماسب در آن پرداخته نشده است که البته برای این کتاب ضعفی به حساب نمی آید چون اصلاً نویسنده در آن بیشتر دنبال ساختارها بوده و داعیه دار بررسی چگونگی گسترش اندیشه شیعی در دوره شاه طهماسب نمی باشد.

کتاب دوم مورد بحث مجموعه سه جلدی « صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست» تالیف آقای رسول جعفریان می باشد که مجموعه ای از چهل نوشتار است که برخی پژوهشی و شماری مرور بر آثار مکتوب دوره مورد مطالعه می باشند برخی از این نوشتارها همسویی فراوانی با موضوع این پایان نامه دارد از جمله:

- « دولت صفوی و رسمیت مذهب تشیع در ایران » در جلد ۱
- « ساختار حکومت در ایران صفوی: نقش علما در آن » در جلد ۱
- « گزیده منابع فکر و فقه سیاسی شیعه در دوره صفوی » در جلد ۱
- « مشاغل اداری علما در دولت صفوی » در جلد ۱
- « نماز جمعه در دوره صفوی » در جلد ۱
- « امر به معروف و نهی از منکر در دوره صفوی » در جلد ۱
- « تاریخ مذهب، فرهنگ و کتاب در دوره صفوی: گزارش کتاب تحفه فیروزیه افندی » در جلد ۱
- « رویارویی فقیهان و صوفیان در دوره صفوی»: در جلد ۲
- « نسخه های مهاجر از بلاد عربی به ایران صفوی » در جلد ۲
- « جنبش ترجمه متون دینی به پارسی و نقش آن در ترویج تشیع در دوره صفوی » در جلد ۳
- در این پژوهش از این نوشتارها بهره زیادی برده شده است؛ اما نمی توان این کتاب را برآورنده کامل و کافی اقتضائات موضوع این پایان نامه دانست چرا که مانند منبع قبلی حجم کمی از آن مربوط به دوره شاه طهماسب می باشد و همین حجم کم نیز در بین نوشتارهای مختلف که گاهی ارتباط چندانی نیز باهم ندارند پراکنده می باشد و بسیاری از ابعاد مربوط به گسترش اندیشه شیعی در این مجموعه جایی را به خود اختصاص نداده اند.
- کتاب دیگر آقای رسول جعفریان « کاوشهای تازه درباب روزگار صفوی » است که درست مانند منبع قبلی مجموعه ای از یازده مقاله مختلف ولی مرتبط با موضوع مذهب در دوره صفوی است که در حقیقت انتشاری دوباره از مقالاتی است که در طی چند سال در مجلات و نشریات مختلف چاپ شده است. از این کتاب نیز مقاله های:
- « تاریخ مساله اجتهاد و تقلید و تاثیر آن در اندیشه شیعه روزگار صفوی »